

TARIK BUĞRA'NIN ESERLERİNDE AYDIN
-TİPLER, MESELELER-

Sezai COŞKUN*

ÖZET

Aydın, toplumsal konumundan dolayı çeşitli disiplinler tarafından ele alınıp incelenmiştir. Türk toplumunun son iki yüzyılında da bu durumun önemli izlerini görmek mümkündür. Aydını ele alıp irdeleyen disiplinlerden biri de edebiyattır.

Bu çalışmada, Türk romanının önde gelen isimlerinden Tark Buğra'nın, özellikle kurgusal eserlerinde aydın kavramına nasıl yaklaştığı, aydınla ilgili olarak hangi meseleleri öne çıkardığı, hususene Türk aydınına hangi meseleler etrafında nasıl değerlendirdiği tahlil edildi. Buna göre Buğra'nın, aydını, içinden çıktığı toplumun değerleriyle bağ kurabilmiş, topluma önder olma vasfını taşıyan bir kişi olarak gördüğü ve Türk aydınına bu kıstaslar etrafında değerlendirdiği sonucuna ulaşıldı.

Anahtar kelimeler:

Tark Buğra, aydın, Türk aydını, Türk romanı ve Türk aydını.

I- 'Aydın' Kavramı ve Türk Aydını

Felsefede genel kabul olarak, 'Dünyada en çok tanımı yapılan şey, insandır. Çünkü tanımı yapan da insandır.' denilmektedir. Aydın kavramı yine aydınlarca tanımlanıp tahlile tâbi tutulduğundan, bu konuda ortak tanıma ulaşılammıştır. Bu durumla beraber, XVIII. yüzyıldan itibaren entelektüel/aydın kelimesinin, 'fikir üretme misyonuna sahip' kişiler için kullanıldığı görülür.¹ Türkiye'de entelektüel kelimesinin yerine kullanılan 'münevver' ve 'aydın' kavramları ise XX. yüzyılın malıdır. Mustafa Şekip

* Öğr. Gör., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/
scoskun@fatih.edu.tr

¹ Şerif Mardin, 'Tanzimat ve Aydınlar', *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1983, 1, 46 vd. (Düşünce tarihinde aydın için genel kabul olarak bu tanım ortaya konulsa da, bu çalışmada, söz konusu tanımdan ziyade Buğra'nın eserlerinde kahramanları inşa edişine göre aydın sınıflaması yapıldı. Bu sebeple, söz konusu tanım çerçevesinde, aydın kabul edilemeyecek bir kişi, Buğra'nın o kişiyi aydın kabul etmesinden dolayı, aydın olarak ele alındı.)

Tunç, 1923 yılında *Millî Mecmua*'da kaleme aldığı 'Münevverlik Mefhumu' başlıklı yazısında, 'münevver' kelimesinin 'entelektüel' kelimesinin karşılığı olarak son zamanlarda kullanılmaya başlandığını belirtir.² Dolayısıyla 'münevver' kelimesi 1920'lerde, 'aydın' kelimesi ise 1930'larda kullanılmaya başlanmıştır. Her iki kavram, mahiyet itibariyle, yukarıda belirtilen anlama uygun algılansa da, Türk toplumundaki macerası farklı olmuştur.

Tanzimat döneminden bu yana aydının kamuoyunda yer alışı, ona, 'seçkin' kimliğini vermiştir. Toplumda okur-yazar oranının düşük oluşu, aydını herhangi biri olmaktan çıkarmış, onun 'seçkin olma' hâlini beslemiştir. Okuma yazma oranının yükseldiği ve kamplaşmaların dış dünyanın etkileriyle belirginleşmeye başladığı 1950'lere – 1960'lara kadar bu durum devam etmiştir.³

Türk aydını, toplumun maruz kaldığı problemler karşısında kendini yol gösterici bir önder olarak hissetmiştir. Bir başka deyişle Türk aydınının hep devam edegelen vasfı, onun 'çobanlığı' olmuştur. Bu durum, aydının ontolojik mahiyetinden ve halkın ona yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır. Ancak, aydının toplumuyla olan münasebeti hep bir problem merkezi şeklinde algılanmış ve bu problemin sebebi olarak aydın, yargılanagelmiştir.

Türk romanının doğuşundan bu yana aydının, Doğu-Batı üst probleminde, değişmez bir konu olarak romanda yer aldığı görülür. Yeni Türk Edebiyatının bir 'medeniyet buhranı'ndan doğmuş olması ve bu buhranı ruhunda en çok hisseden kişinin aydın oluşu, onu önemli bir roman kahramanı kılmıştır. Ahmet Midhat Efendiden Tanpınar'a, Oğuz Atay'a kadar hemen hemen her Türk romancısı aydın meselesini işlemeye çalışmıştır.⁴ Cumhuriyet döneminin tezli roman yazarlarından Tarık Buğra da, aydını bir problem olarak ele alıp onu problematik düzeyine taşıyabilmiş romancılardandır.

² Yunus Balcı, *Türk Romanında Aydın Problemi*, KBY, Ankara 2002, s. 21.

³ Mehmet Ali Kılıçbay, 'Türk Aydın Dünyasını Anlamak', *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, haz: Sabahattin Şen, Bağlam Yay., İstanbul 1995, 175 vd. Murat Belge, 'Osmanlı'da ve Rusya'da Aydınlar', *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, haz.: Sabahattin Şen, Bağlam Yay., İstanbul 1995, s. 123 vd.

⁴ Romanlarda yer alan bu aydın meselesi çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Örnek olarak bk. Yunus Balcı, *Türk Romanında Aydın Problemi*, KBY., Ankara 2002. Ahmet Oktay, 'Türk Edebiyatında Aydın', *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Bağlam Yay., haz.: Sabahattin Şen, İstanbul, s. 265-289. Sevim Kantarcıoğlu, 'Huzur'da Aydın Tipi', *Millî Kültür*, s. 8-9, Ocak-Şubat 1982.

II- Türk Aydınını ve Tarık Buğra

Buğra'nın hemen her eserinde, aydın meselesinin yer aldığı görülür. Bazı eserlerinde bu mesele, konulardan herhangi biri olarak geri plânda kalırken; bazılarında önemli meselelerden biri olarak yer alır.

Tarık Buğra, aydını genellikle bir kasaba hayatı içerisinde ele almaktadır. Bunun sebebi olarak aydınla halkın en rahat iletişim kurabildiği mekân için kasabanın düşünülmesi varsayılabilir. Yazarın babası bir hukukçudur ve siyasetle yakından ilgilidir. Yazar kasaba hayatı içerisinde hem 'aydın', hem halkı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Buğra bu durumu şöyle anlatır:

“Küçük Ağa'daki Ceza Reisi, onun (*Tarık Buğra'nın babasının*) karakterinin ve beden yapısının ana çizgilerini taşır. Akşehir çevresinde Serbest Fırka ile Demokrat Parti'nin kurucusu, yayıcısı olarak çalıştı. İlkinde çok küçük olmama rağmen, onun bir çeşit sekreterliğini yaptım, seçim listelerini ve tamimleri daktilo ettim, gezilerinde ve halkla temaslarda yanında bulundum.”⁵

Yazarın biyografik tecrübesinden dolayı çok iyi tanımayı başardığı kasabanın aydın çevresi, yazara bu kişiler şahsında tüm Türk aydınını gözlemleme imkanını vermiştir. Ancak Tarık Buğra'da aydın meselesinin sadece kasaba hayatıyla sınırlı tutulmadığını eklemek gerekir.

Buğra, Türk aydınına bakışta genel itibarıyla eleştirel bir tavır takınmakta, onu yargılamaktadır. Yazarın, Türk aydınına yönelttiği en büyük eleştiri, aydının kökünden kopması ve halkın realitelerine yabancılaşmasıdır. Ona göre kendine sahih bir kimlik kazandıran değerlerden aydının kopuşu, aydını kimliksiz hâle getirmiştir. Bu kimliksizlik içerisinde aydın, halkına yabancılaşmıştır. Kendi zihninde bir âlem kurmuş, bu âlemi halka sunarak burada yaşamayı, halk için zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı, bu tip aydında her şey sathîdir, her şey şekildedir. Bu tip aydın, şeklen bir takım değişimlerin, 'ideal hayatı' getireceğini varsaymaktadır:

“Bu mendeburlar okkanın kiloyla, arşının metreyle, fesin kalpağın kasketle, şapkayla, elifbenin, alfabeyle, paşanın generalle, kadının hâkimle, onun da yargıyla değiştirildiğini görmüş, bütün bu değiştirmelerin övüldüğünü görmüş, dün övülenlere bugün sövüldüğünü

⁵ Hüseyin Tuncer, *Tarık Buğra*, KBY., Ankara 1988, s. 5-6.

görmüş, şey veya insan veya kurum kuruluş bütün gidenlerin kötü, bütün gelenlerin iyi olduğunu kabul etmiş!”⁶

Aydının halka yabancılığı, halkın meselelerine inememesi, problemin merkezini teşkil etmektedir. Tanzimat’tan sonra girilen yeni âlem, ‘aydının çobanlığını’⁷ zorunlu kılmıştır. Meşrutiyet döneminin fikir önderlerinden Ziya Gökalp’in de aydını, ferdî meselelerinden ziyade toplumsal konumuyla söz konusu etmesi, Cumhuriyet’e geçiş sürecinde aydına bakışta etkili olmuştur.

Aydın, zihinsel anlamda bir projenin sunucusu, yaşayışıyla da prototipidir. Ancak getirilen projeyle, projenin uygulanacağı kişiler arasında köprü olan aydın, bu köprü olma - hatta bunun ötesinde halkı elinden tutup köprüden geçirme- vazifesinde başarılı olamamıştır. Baştan beri halka bir ‘öteki’lik atfetmiş ve onun değerleriyle dalga geçmiştir.⁸

Tarık Buğra’nın değerlendirmeleri içerisinde diğer bir aydın tipi de, köküyle bağlarını koruyabilmiş, halkına yabancılaşmamış aydın tipidir. Bu bakımdan mazinin ve halkın realitelerine aşına olmanın Buğra’da aydın vasfının kırılma noktasını oluşturduğu fark edilmektedir.

Sağlıklı bir bakışı yakalayabilmiş bu tip aydınlar, diğerleri gibi halkı ‘öteki’ kabul etmemekte, onun ruhuna, iç dünyasına inebilmektedirler. *Yağmur Beklerken*’de kasabanın ileri gelenleri parkta otururken Kasabanın Doktor’u, kendilerine bakan köylüleri, “bakar körler” olarak niteleyerek aşağılar. İkinci tip aydına örnek olarak yer alan Rahmi ise, ‘bu kişilere kendileri gibi bakıldığında; onların esasta bir arif ruh taşıdıklarının’ görüleceğini belirtir.⁹

II.1. Aydın Tipleri *

Tarık Buğra’nın menfi ve müspet olmak üzere iki tip aydını eserlerinde işlediği görülür. Yazar, anlatıcı kişi olarak aydın üzerine fikir beyan

⁶ Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994, s. 232.

⁷ Michael Foucault, *Özne ve İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

⁸ Tarık Buğra, *Yağmur Beklerken*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 17.

⁹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 17

* Tarık Buğra aydını, fikrî macerasından ziyade toplumsal konumuyla ele alır. Bu sebeple aydın, uğraştığı fikrî meselelerle değil, toplumla ilişki kurduğu konumuyla öne çıkar. Bu husus, aydının mesleğini önemli hâle getirir. Bu durumdan dolayı, çalışmada aydın tipleri, yazara uyararak, toplumsal konumlarına bağlı olarak mesleklerine göre yapılacaktır.

etmek yerine, yansıtıcı kahramanlar vasıtasıyla bu konudaki değerlendirmelerini ortaya koymayı dener.

Yazarın, aydın tipi olarak biyografik tecrübesinden dolayı özellikle hukukçuları ustalıklı inşa ettiği söylenebilir. Yine eserlerde yer alan hukukçulardan çoğunun olumlu tip olduğu belirtilmelidir. Buğra'nın inşa ettiği tipler, Türk roman tarihinde önemli bir aşama olarak kabul edilebilir.^{10*}

II.1.1. Hukukçu Tipler

Tarık Buğra'nın aydın meselesini önemle ele aldığı tüm eserlerinde hukukçu kahramanlar yer alır. Eserdeki önemli aydınlardan biri, muhakkak hukukçu olur. Buğra'nın eserlerindeki bu durumu, daha önce de belirtildiği gibi yazarın biyografik tecrübesiyle ilgili olarak düşünmek mümkündür. Kuvvetle muhtemel ki yazar, ailesi dolayısıyla etrafında bir çok hukukçu aydın görmüş, onların dünyalarına, meselelerine aşina olmuş; onların bakışıyla dünyaya bakabilmeyi başarmıştır.

Buğra'nın eserlerinde önemle üzerinde durduğu dört hukukçu aydın vardır: *Yağmur Beklerken*'de Rahmi ve Kenan Bey, *Küçük Ağa*'da Ağır Ceza Reisi, *Dönemeçte* romanında Orhan.

Rahmi, genç bir avukattır. Fakat elde ettiği fikrî seviyeyle büyük bir olgunluk gösterir. O, adeta *Dönemeçte* romanındaki Dr. Şerif'in uzantısıdır. Dr. Şerif'ten farkı, Rahmi'de bazı şeylerin daha oturmuş olmasıdır. Rahmi gerek aile yönüyle gerek ekonomik yönle, yazarın idealindeki tiptir. Amcasının kurduğu fabrikanın yönetim kurulu başkanıdır ve büyük başarılarla imza atmaktadır.

Serbest Fırka'nın kurulması gündeme geldiğinde; Rahmi tam karar verememekle beraber, bu işe girişme düşüncesine kapılır. Diğer yandan Türkiye'nin siyasi arenada kilitlenmesini o, halkın gördüğü gibi görmemektedir. Halk, bir takım heyecanların peşindeyken o, düşünenin ve değerlendirmenin adamı olur.

¹⁰ Örnek olarak bk. İsmail Parlatur, 'Türk Romanında Tipler', *Türk Dili*, 1994, nr. 508, s. 249-257.

* Bu konuda örnek bir çalışma için bk. Sema Uğurcan, "Tarık Buğra'nın Romanlarında Bir Tasnif Denemesi", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 25, nr. 1, Ocak 1996.

‘Çok partili düzende değişimin -değil asıl Başkent için olacağını – Başkent’e ulaşabileceğini; okumuş, cahil bir çok insanla birlikte, kabul edemiyordu.’¹¹

Rahmi, ülke yönetimindeki temel problemin zihniyetten kaynaklandığını bu zihniyetin de Başkent’i tuttuğunu düşünür.¹² Bundan dolayı şayet çözüm isteniyorsa, Başkent’teki yönetim düşüncesinin değişmesi gerektiği inancındadır. Yoksa bir kasabanın belediye başkanının hatta ülke yönetimindeki başbakanın mensup olduğu partinin değişmesinin bir şey ifade etmeyeceğini düşünür. Bu sebeple politikaya bir türlü ısınmaz. Zaten politika, onun fitratına uymaz. Çünkü o, heyecanların peşinden (en azından politikanın bir heyecan oluşu Türkiye için söz konusudur.) koşacak yapıda bir insan değildir.

Aynı romandaki diğer önemli hukukçu kahraman ise Kenan Beydir. Kenan Bey, yerli bir tiptir. Türk milletinin üzerinde yükseldiği ve onu bugüne kadar ayakta tutan değerlerin farkındadır.

“Ona göre, İslâm’ın tortuları, yani bozulmadan kalan bazı kuralları, ilkeleri ve değer yargıları bile Türkiye için- kullanılabilirse- çok az ülkenin elde edebileceği bir büyük kozdur.”¹³

Kenan Beyin yukarıda kaydedilen düşünceleri Buğra’nın, hemen hemen tüm eserlerinde onun temel tezlerinden biri olarak yer alır.

Kenan Bey, kendi köküne bağlı olduğu kadar, dış dünyayla da irtibatlıdır. Onun ufkunu sadece kendi kültürünün yazarları kaplamaz. Öyle ki Dostoyevski okumuyorlar, diye köylülerle konuşmayı israf sayar.

Kenan Beyin düşünce dünyasının iyi anlaşılması, Buğra’yı kavrama hususunda büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Buğra, medeniyet noktasında bir sentezin peşindedir. Bu sentezin temel özelliği, Kenan Beyin şahsında tecessüm eden Doğulu değerlerle, Batılı olup da Doğulu değerlere zıt düşmeyen değerlerin birleştirilmesidir. Türk milletinin bir değişimle yüz yüze geldiği tarihlerden beri Doğu ve Batı, iki farklı âlem olarak tartışmanın baş köşelerini tutmuşlardır. Bu tartışmalara burada değinmek mümkün değildir. Ancak Buğra’nın bu köşelerden, Batıyla beslenmiş ama yerli olan bir köşeyi tuttuğu belirtilebilir. Ayrıca Kenan Beyi, 1930’lardan 1940’lardan itibaren yükselmeye başlayan Anadolu muhafazakâr/yerli

¹¹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 74.

¹² Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 125.

¹³ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 114.

aydın tipinin ilk örneklerinden biri olarak da saymak mümkündür. Kenan Bey, yaşı gereği Osmanlı eğitimi almış, ancak Cumhuriyet devrimlerinin hukukçusu olmuştur. Bu iki farklı tarzı bir potada eritmeyi başaran Kenan Bey, bu bakımdan bir yerli aydındır. İdeolojilerin değil de toprağın ve geleneğin belirleyici unsur olduğu bu aydın kimliğinin, son dönemlerde ideolojilerin gücünün azalmasının ardından, yeniden gündeme geldiği görülmektedir.¹⁴

Kenan Beyin öne çıkarılan bir özelliği de halkla kurduğu diyalogdur. Kenan Bey, halkın değerlerini sevmekte, o değerleri 'öteki'nin değil, kendi değerleri' olarak görmektedir. Bundan dolayı da halk tarafından sevilmektedir.

Tarık Buğra'nın eserlerinde öne çıkan diğer bir hukukçu aydın da *Küçük Ağa*'daki Reis Bey'dir. Yazarın, babasından izler taşıdığını belirttiği Reis Bey, halkın 'İreis Bey'i olmayı başarmıştır.

Reis Bey, olgun kişiliğiyle tüm kasaba üzerinde büyük bir otorite kurmayı başarmıştır. Bir elit olmasına rağmen halka 'öteki' diye bakmamaktadır.

Reis Beyin, öne çıkartılan başka bir özelliği de Milli Mücadele'de oynadığı roldür. O, heyecanlarıyla değil, Buğra'nın ideal aydın tiplerine yararlı bir şekilde fikirleriyle ve derinlemesine yaptığı değerlendirmelerle hareket eder. Gerek İstanbul hükümetine, padişaha bakışı; gerekse Kuvayı Milliye'ye bakışı "olgun" ve uzun değerlendirmelerin sonucudur. Yazar, bu durumu anlatıcı tavırla ortaya koyar.

Buğra'nın tarihe ait yazdığı romanlarında izlediği tezlerden biri olan 'gizli kahramanlar' düşüncesini uyguladıklarından biridir Reis Bey. O, Milli Mücadele'nin kazanılmasında, Anadolu'nun örgütlenmesinde emeği geçen, ancak resmî tarih tarafından üzerinde fazlaca durulmayan gizli fakat büyük kahramanlardandır. Reis Beyi, ana çizgileriyle, Kenan Beyin benzeri saymak mümkündür.

Buğra'nın önemle üzerinde durduğu diğer bir hukukçu aydın ise, *Dönemeçte* romanındaki savcı yardımcısı Orhan'dır. Orhan, gençtir ve tecrübesizdir. Trenle kasabaya gelirken Anadolu'nun tabii güzelliği, onun çok hoşuna gider. Kasabaya gelişiyle hemen kasabanın rutin "elit" hayatı içeri-

¹⁴ Bu konudaki önemli iki çalışma için bakınız, *Türkiye Günlüğü* Dergisi, Mayıs 1998 ve *Birikim* Dergisi Ağustos 1998.

sine çekilir. Orhan, Buğra'nın diğer üç hukukçu aydın tipinde görülen derinlikle yer almaz. Orhan, ideal aydın olmanın gereği olarak ele alınan aydın-halk dengesini kurmayı başaramamıştır.¹⁵ Gençliği dolayısıyla bir takım idealleri vardır. Fakat kasabanın memur kesiminin basit hayatına kısa sürede uyum sağlaması, onun, bu ideallerinde çok da kararlı olmadığını gösterir. Orhan'ı bir aydın olarak halkla temas ederken pek göremeyiz. O, romanda, daha ziyade aşkı ve Şehir Kulübü'ndeki yaşayışıyla yer alır.

Tarık Buğra'nın eserlerinde işlediği hukukçu aydın tipleri elbetteki bu dört kahramanla sınırlı değildir. Ancak diğer hukukçu kahramanların, fazla öne çıkmadıkları görülür.

II.1.2. Doktor Tipler

Buğra'nın eserlerinde, bu konu dahilinde dört önemli kahraman görülür. *Dönemeçte* romanında Dr. Şerif, *Yalnızlar* romanında Dr. Rıza, *Küçük Ağa* romanında Dr. Haydar ve *Yağmur Beklerken* romanında Kasabanın Doktoru'dur.

Bunlara ilâve olarak *Dönemeçte* romanındaki Operatör Cevdet Beyle Eczacı Celâl'i bu cümleden saymak mümkündür.

Tıp müessesesi, Batıyla temasa geçen ilk kurumlardan birisidir. Bu bakımdan Türk romanında doktor tipler, genellikle pozitivist ve Türk insanına, Türk insanının değerlerine yabancı tiplerdir. Ancak Tarık Buğra'nın romanlarında doktor tiplerin tamamıyla menfi tipler olduğunu söylemek zordur. Onlar da birtakım eksiklikler taşımalarına rağmen, genelde, olumlu tiplerdir:

“Severdi onu” ötekilere benzemez o” derdi. Gerçi bilirdi o da öteki yüksek memurlar gibi namazdan, niyazdan kopmuştu.¹⁶

Fakir Halit'in Dr. Şerif hakkındaki bu değerlendirmesi, Dr. Şerif'in temelde iyi olduğunu ama içinde yaşadığı çevre dolayısıyla halkın değerlerinden uzaklaştığını ortaya koyar.¹⁷ Kasaba hayatında, aydın düzeyinde fert olarak iyi özellikler taşınsa da memurların toplu yaşamı ve davranışları bu 'ferdilikleri' öğütür.

¹⁵ Tarık Buğra, *Dönemeçte*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 9.

¹⁶ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁷ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 6.

“Buradaki evlerde aradan yıllar geçtiği hâlde bekaretleri bozulmamış en eski Yunan veya Fransız ve İngiliz, Rus klâsikleri vardır; çünkü kendilerini alanlar İstanbul’da kalmışlardır.”¹⁸

Kasabaya gelen aydın/memur kişi, kısa zaman sonra kendini akıp giden hayata bırakır. Onun yaşamını artık sadece şehir kulübündeki sohbet ve oyun dakikaları doldurmaktadır.

Doktor tip olarak sosyal meselelerle ilgilenmesi, kafa yorması bakımından *Dönemeçte* romanındaki Doktor Şerif öne çıkar:

“Devletin temel yararları ile bağ kuramamış, zamanı kendi nesillerce öteye uzaması gereken meselelerini kavrayacak şekilde yetişmemiş bir türedi demokrasi politikacıları ve basını- en iyi niyetli hâllerinde bile demagojiye halk kandırmasına mahkûmdur, diyordu doktor.”¹⁹

Yaptığı ‘isabetli değerlendirmeler’ onun ayırt edici vasfını da ortaya koymaktadır. O, diğerleri gibi namaza dine lâ-kayt olsa da halkın gözünde “başka”dır. Bu ‘başka’lık, onun halkla ortak değerleri paylaşarak diyalog kurabilmesinden kaynaklanır.

Öne çıkan diğer bir önemli doktor tip, *Küçük Ağa*’daki Doktor Haydar Beydir. Haydar Bey de diğer doktor tipler gibi dinin vecibelerine karşı lâkayttır. İstanbullu Hoca ‘çok önemli konuşmasını yapacağı gün’, Cuma’ya gitmeye niyetli değildir. Sadece İstanbullu Hoca’yı dinlemeye gider. Bununla beraber, ‘Allah’a imanı hiçbir macerasında sarsılmamıştır.’²⁰ Doktor Haydar Bey, Kuva-yı Milliye’de oynadığı önemli rolle, büyük bir ehemmiyet kazanır.

Yalnızlar’da Dr. Rıza, halkın iyi vasıflarını bile onların ‘cahillğine’²¹ bağlamasına rağmen, aynı köylüleri ücretsiz muayene eder, onlara yardımda bulunur. *Yağmur Beklerken*’deki Kasaba’nın Doktor’u da hemen hemen aynı durumdadır. O da halkı ‘bakar körler’ olarak nitelediği bir mecliste Rahmi’nin, halkın iç dünyasını anlatması üzerine yumuşar, merhamet gösterir.²²

¹⁸ Tarık Buğra, *Dönemeçte*, s. 21.

¹⁹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 102.

²⁰ Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 148.

²¹ Tarık Buğra, *Yalnızlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 89.

²² Tarık Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 117.

Doktor tip olarak ayrıca belirtilen *Dönemeçte* romanındaki Operatör Cevdet Beyle Eczacı Celâl, tıp camiasına bağlı oluşları yönüyle önemlidirler.

Operatör Cevdet Bey, Dr. Şerif'in aksine kendini kasabanın hayatına kaptırmış, hayatını kumar eksenli bir hâle getirmiştir. Zaafları onun mesleğinin de önüne geçmiş ve onu 'bitirmiştir.'

Eczacı Celâl ise, iddiaları ve şahsî ihtiraslarıyla yer alır. Hayatı, keyif merkezlidir. O da kasabanın memurları gibi 'Bir kere gelir insan cihâne' felsefesinin savunucusu ve uygulayıcısıdır. Onda hemen her şey sathîdir. Meslekî kitapları hariç toplam 20-30 kitabı vardır. Dünyasını maddî kazanç üzerine kurmuştur.

II.1.3. Öğretmen Tipler

Buğra'nın eserlerinde öğretmen tipi, diğer mesleklerdeki tiplere nazaran daha azdır. Bu durum, Buğra'nın eserlerinde dikkat çekici bir özelliktir. İşlediği konular göz önüne alındığında; öğretmen tipinin çok önemli bir rol oynayabileceği düşünülebilir. Ancak öğretmen tipinin fazlaca yer almayışını, yazarın şahsî tercihiyle ilgili olarak düşünmek mümkün olduğu gibi, Buğra'nın ele aldığı dönemler içerisinde, öğretmenin toplumsal konumuyla ilgili düşünmek de mümkündür. Şöyle ki Türk romanında halkın 'yerli' değerleriyle çatışan öğretmen tipi, özellikle köy ve kasaba toplumlarında, sıklıkla işlenir. Bu romanlarda öğretmen, çatışmanın taraflarından biridir. Halkın değerlerini hafife alır. Ama bu hafife alış, yazar tarafından yüceltici bir yaklaşımla takdim edilir. İşte Buğra bu durumun karşısındadır. O da öğretmeni diğer yazarlar gibi görür ama öğretmenin getirdiklerini, halka karşı takındığı tavrı doğru bulmaz. Amaç olarak, toplum katmanları arasındaki çatışmadan hareketle bir tezi ortaya koymak yerine; bizzat halkın günlük yaşayışını vermek suretiyle tezini ortaya koyma yolunu tercih ettiğinden, öğretmen tipine fazlaca ihtiyaç hissetmez.

Tarık Buğra'nın eserlerinde ön plâna çıkan en önemli öğretmen tipi *Dönemeçte* romanındaki köyün öğretmenidir:

"Genç bir köy öğretmeni idi bu: Enstitüyü yeni bitirmişti. Onun yirmiye henüz bulmayan yaşı ve yükünü develerin bile kolay çekemeyeceği beş on cümle ile sağır dilsiz ve penceresiz ovaya bırakıvermişlerdi.

Din afyondur... Hocalar ve ağalar köylüyü sömürmektedir.

Jandarma da ezer...

Ve benzeri beş, on cümle.”²³

Türk devriminin önemli özelliklerinden biri, kültürel alanda “yeni oluşumu” öngörmesidir. Bu yeni oluşum, bir kültürel kopuşu beraberinde getirmiştir. Yapılan köklü değişiklik, kapsamlı bir proje eşliğinde yürütülmüştür. İşte Köy Enstitüleri bu projenin en önemli parçalarından biridir. Burada verilen eğitim Batı pozitivist-aydınlanmacı anlayışının birebir kopyası gibidir.²⁴ Bu kurumlardan yetişenler için eski kültür, ölü olan, halkın zihninde yaşadığı kadarıyla da öldürülmesi gereken bir olgudur. Bu kapsamda ezberlenen ‘beş on cümleyle’ bu savaşa -yukarıdaki öğretilerde olduğu gibi- bir savaşçı olarak girilmektedir. Bu cümleler, bir fikrî uğraşın değil, sunulan birkaç sloganın sathî ifadeleridir.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki Buğra’nın eleştirisi, Atatürk devrimlerine değildir. Onun eleştirisi, bu devrimleri yanlış anlayanlardır.

II.1.4. Yönetici Tipler

Cumhuriyet’in ilânının ardından, devletin atadığı yöneticiler, aslı görevlerinin yanında, devrim ışığını halka götürmek gibi bir vazifeyle de mükelleftiler. Yöneticinin dönüştürücü güç oluşu, yönetici-halk ilişkisinin kırılma noktası olmuştur. Bu ilişki, Türk romanının önde gelen konularından biridir. Konunun işlendiği hemen hemen tüm eserlerde yönetici tipin yukarıda bahsedilen özelliği/görevi gözlenmektedir. Tarık Buğra da yönetici kadroyu, bu göreviyle eserlerine taşır.

Buğra’nın Cumhuriyet yöneticisini işleyişindeki tavır, eserlerindeki diğer konularda olduğu gibi, yerli bir yönetici ideali etrafında örgülenir. Buğra bu tipi ele alışında, ‘hâl-problem- tespit- çözüm’ denklemini göz önünde bulundurur.

Tarık Buğra’daki yönetici tipler, daha çok Cumhuriyet dönemindeki yönetici tiplerdir. Bunlara ilâve olarak, aydın olduklarını ifade edemeyeceğimiz ama ‘arif’ kimlikleriyle ön plâna çıkan insanlar, *Osmancık* romanında görülür.

Osmancık, tarihî bir romandır. Bundan dolayı yazarın, kahramanların inşasında etkin olmadığı söylenebilir. Fakat kahramanların hangi yönlerinin ön plâna çıkarılacağı hususu, yazarı önemli kılmaktadır.

²³ Tarık Buğra, *Dönemeçte*, s. 90.

²⁴ Mevlüt Kaplan, *Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri*, KBY, Ankara 2002.

Osmancık'ta yöneticilerin şuurlu oluşları, önemle, ön plâna çıkarılır. Yöneticiler, halktan ayrı bir kesim değildir. Buğra, Osmanlı'yı kuran güçlerden biri olarak bu zihniyet üzerinde durur.²⁵

Romandaki idealize edişin en büyük dayanak noktası, töredir. Yönetici kesim, katı bir töre uygulamasıyla kayıtlıdır. Ertuğrul Gazi, bir derviş, çadırına davet ettiğinde, derviş gelmez. Töreyle hatırlatır. Bunun üzerine Ertuğrul Bey, büyük bir mahcubiyet hissiyle kalkıp dervişin çadırına gider.²⁶

Osman Gazi'nin hayatındaki tüm başarılar, töreye karşı olağanüstü saygısına bağlanır.²⁷

Buğra'nın esas üzerinde durduğu, Cumhuriyet idaresinin yönetici tipleri ise, daha ziyade 'malûl' bir kimlikle yer alırlar:

"Artık devlet denilen Anka kuşunun sömürücüleri ve kendilerini onun, yani Devletin temsilcisi diye yutturabilen gangsterler kendi hâllerine bırakılırsa-İhtiyar kollarını sıvamakta gecikirsenesillerin gık demeden katlanacakları bir düzene konmuş olacaktardır. Bu iğrenç DEMOKRASİ oyunu ve yutturmacası ile, kalıp üstünlükler ve kalıp üstünler, düzmece büyüklükler ve düzmece büyükler sürüp gidecektir."²⁸

Gençliğim Eyvah'ta dile getirilen bu düşünceler, söz konusu edilen Cumhuriyet yöneticilerinin bir kısmının şahsî çıkar çemberinde, sömürü eksenli yaşam sürdüklerini ortaya koymaktadır. Buğra'ya göre bu yönetici tipler, genellikle, halka rağmen halk için bir şeyler yapma yoluna girişmişler, bu yolda da şahsî çıkarlarını ön plânda tutmuşlardır.

Cumhuriyet devri yönetici tipinin bir başka açıdan ele alınışı, *Dönemeçte* ve *Yağmur Beklerken* romanlarında vardır. Bu romanlarda söz konusu edilen yöneticilerin genelde halktan kopuk oldukları gözlemlenir. Daha ziyade halka 'ışık' götürüşleri yönüyle yer alırlar. Ne var ki halk onlar için 'öteki' olmaktan çık(a)mamıştır.

İki farklı devirde (Osmanlı ve Cumhuriyet) iki farklı tip olarak karşımıza çıkan yönetici kadro, Buğra'nın romanlarında elbette bu kadarla

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Gürsel Aytaç, 'Devlet Ana' ve 'Osmancık' Romanlarında Din ve Tolerans', *Yazko Edebiyat*, 1984, nr. 45-46, s. 72-74.

²⁶ Tarık Buğra, *Osmancık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 35.

²⁷ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 53.

²⁸ Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah*, s. 66.

sınırlı değildir. Ancak yönetici kesimin çok fazla ön plânda olmadığını eklemek gerekir. Yönetici tipleri işlerken şahıslardan değil de, yazarın aldığı tavırdan hareket edişimizin sebebi budur. Bu bakımdan yönetici, bir karakterden ziyade geneli temsil eden bir tipten ibarettir. Bu tipin özellikleri bir araya getirildiğinde bugün dahi eleştirilen bürokrasiyi yansıtan bir tipte karşılaşılacaktır.

II.1.5. Memur Tipler

Memur, konumu gereği devletin birebir komutası altında olması sebebiyle, devletin resmî ideolojisini/uygulamalarını taşımak ve temsil etmek gibi bir görevle mükelleftir. Bu anlamda devlet, halka sunacaklarını memurları vasıtasıyla iletir. Memurun bu durumu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ayrı bir önem kazanmıştır. Cumhuriyetle beraber girilen yeni medeniyet dairesinin adap ve erkânı Cumhuriyet'in memurları tarafından temsil edilmiş ve halka götürülmüştür.

Memurun yukarıda ana hatlarıyla çizilmeye çalışılan kimliği, onu önemli bir 'toplum vak'ası' hâline getirmiştir.

Buğra'nın memuru ele alışı, üç ayrı şekilde mütalaa edilebilir: Memurun ferdî yaşayışı, memurun genel kimlik özellikleri ve memurun halkla münasebeti.

Memurun ferdî yaşayışında fazlaca bir karakter özelliği görülmez. Memur, daha ziyade topluma bakan yönleriyle vardır. Ferdî özelliklerine değinilir ama bu değerlendirmenin ortaya koyduğu durum, memurun şahsî yaşantısında bilgi ve birikime fazlaca önem vermediğini gösterir.

Memur, hayata atılmasıyla beraber daha önceki memurların oluşturduğu hantal düzen içerisinde kendisini kaybetmektedir.²⁹ Çerçeve itibarıyla olumsuz bir konuma oturtulan memura bu bakışta, memurun halkla olan münasebeti önemli bir rol oynar:

'Bir gün Ankara'da bir bakanlıkta yetkili bir hanımın huzurundaydım. Yaptıracağımız bir öğrenci yurdu için daire daire koşturuyor, dil döküyorum. Onlardan biri işte. Hanım yakınlık gösterdi. Buyur etti; çay, kahve, bir şey ısmarlamak istedi. Ramazan'dı niyetli olduğumu söyledim, birden değişti. Sanki ölülerine sövmüştüm, küplere bini-verdi: Sen bu kafayla yurt değil cami yaptırırsın dedi. Anladım tabii:

²⁹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 69.

Türkiye'mizi, bizi, yani, çağdaşlaştırmak için, kendisine emanet edilen yetkiyi pek güzel kullanan bir uygarlık savaşçısıydı bu hanım. Ben de elbet ve oruç tuttuğum için Türkiye'mizi engelleyenlerden biri.³⁰

Sakıp Sabancı'nın hayatının anlatıldığı eserde, Patron'un başından geçen bu hadiseyi Tarık Buğra, Türk memurunun genel özelliği olarak görmekte; bundan dolayı da memura karşı olumsuz bir tavır takınmaktadır.

Memurun, halkın değerlerini küçümsemek suretiyle çağdaşlığı yakalayacağını düşünmesi, Buğra'nın eleştirisinin merkezini oluşturur. Memur, çağdaş yaşamla halkın değerlerini bağdaştıramamakta; yurt yaptırmak isteyen ancak oruç da tutan kişiye, 'sen ancak cami yaptırırsın' ifadesinde dile getirildiği gibi bunları zıt değerler olarak telâkki etmektedir.

II.1.6. Din Adamı Tipi

Toplumu oluşturan en önemli dinamiklerden biri olarak din, Tarık Buğra'nın önemle üzerinde durduğu konulardan biridir. Bu mesele, diğer Türk romancıları için de çok önemlidir. Ne var ki Türk romanında din, daha çok karşısında olumlu veya olumsuz tavır alınan bir olgu olarak işlenmiştir.

Bir çok eserde din, onu temsil edenler tarafından tahkir edilmekte veya yüceltilmektedir. Tarık Buğra ise bir tavır alıştan uzak kalarak dini, sosyal realite olarak ele alıp işler. Dinin ne olumlu, ne de olumsuz propagandasını yapar. Onun oluşturduğu en önemli kahramanlardan biri olan *Küçük Ağa*'daki İstanbullu Hoca, bir din adamıdır.³¹

İstanbullu Hoca, Millî Mücadele yıllarında, İstanbul hükümeti tarafından Akşehir'de halkı organize etmek ve İstanbul'a bağlılıklarının devamını temin etmek maksadıyla gönderilmiş bir din adamıdır.

İstanbullu Hoca, kısa zamanda İstanbul'da kendini ispatlamış ve devrin ulemasının takdirini kazanmıştır. Bu birikimiyle Akşehir'de kısa sürede büyük bir otorite kurarak 'kişi' olmaktan çıkıp 'tek başına büyük bir gücü temsil eder' hâle gelmiş, halkın sevgi ve hayranlığını kazanmıştır:

³⁰ Tarık Buğra, *Sıfırdan Doruğa-Patron*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1988, s. 135.

³¹ Farklı bir değerlendirme için bk. Doğan Hızlan, *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı: Küçük Ağa, Küçük Ağa Ankara'da*, *Türk Dili*, 1976, nr. 298, s. 16-40.

‘Bu karşılaştırmayı elinde olmadan yaptı ve sonunda İstanbullu Hoca’yı daha akıllı, daha bilgili, daha güzel dilli buldu. Papaz sinsi, hileci ve dalavereci idi.’³²

Çolak Salih’in bu mukayesesi, tüm Akşehir’in gönlünden geçen düşüncelerdir.

İstanbullu Hoca’nın Akşehir’e gelişinden kısa zaman sonra, Kuva-yı Milliye tartışması başlar. Romanda, İstanbullu Hoca’nın yanısıra Akşehir örneğinden hareketle Anadolu’nun da Kuva-yı Milliye ile olan münasebeti ortaya konulur.³³

Kuva-yı Milliyeciler, ilk etapta Hoca’nın muhalefetiyle karşılaşırlar. Hoca’yı kendi saflarına çekmek isterler. Oysa ki Hoca, “Doktor Bey, ben Zat-ı Şahane’nin, halife efendimiz hazretlerinin, izinden giderim. Zerre inhıraf bana ölümden giran gelir.”³⁴ ifadeleriyle dile getirdiği ‘büyük bir imanla’, İstanbul Hükümeti’ne, Padişah’a bağlıdır. Hoca için vatanın halifeden ayrı düşünülebiyecek bir varlığı söz konusu değildir. Buna mukabil Hoca, bir ayrılık, bir nifak da istememektedir. Onun en büyük ideali birliktir. Kuva-yı Milliye’nin davetine, ‘onların kendilerine, aileye ve vatana zararlı bir yolda oldukları’ gerekçesiyle red cevabı verir.³⁵

İstanbullu Hoca’ya göre Kuva-yı Milliyeciler;

“Yalan söylüyorlar, ‘Millî’ lafzını eden bu teşekküllerin başında bulunanlar kimlerdir? Rütbeleri ref edilen, çoğu gıyaben mahkûm olan sergüzeştçiler. Asıl tehlikeli olanlar bunlardır ki diğer eşkıya güruhunu kedilerine ilhak etmek, daha da kuvvetlenmek ister, razı olmayanları tepelerler. Böyle yaparlar ki milletin başına tam belâ olsunlar, ihtiraslarına ulaşınsınlar. Onlar mal ve makam muhterisleridir.”³⁶

cümleleriyle ifade edilecek bir ‘inhirafın’ içindedirler. Buğra, bu hususta İstanbullu Hoca’yı yargılamak yerine “hâl” tespiti yaparak, tarihe, tarihin içinden bakmaya çalışır. Bu noktada, İstanbullu Hoca, fert olmaktan çıkarak, Milli Mücadele’nin akabinde çoklukla işlenen ve kesin kanaatlerle

³² Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, s. 84.

³³ Mehmet Kaplan, ‘Küçük Ağa’da Tam Bir Memleket Havası Var.’, *Boğaziçi*, 1984, nr.23, s. 39-40.

³⁴ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 127.

³⁵ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 125.

³⁶ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 103.

yargılanıp mahkûm edilen bir kesimin yeniden mahkeme huzuruna çıkarılışını temsil eder.

Buğra, İstanbullu Hoca'yı hem kendi realiteleri, hem de toplum realiteleri içerisinde ele alır. İstanbullu Hoca, ilk etapta Kuva-yı Milliye'ye muhalefeti dolayısıyla bir "hain" olarak görülür. Bu bakış biraz da "hazır" kanaatlerin mahsulüdür:

"Buraya, peşin ve kesin inançlarla gelmiş, asıl yanılıcısı Hoca'yı, hocalardan bir hoca, kontrol şansını yitirmiş veya inkâr etmiş, tuttuğu tarafa kör taassupla ve katı bir görev alışkanlığıyla bağlanmış bir adam diye düşünmüş, bellemişti."³⁷

Doktor Haydar'ın bu bakışı "şahsî" olmaktan ziyade "genel" in ifadesidir. Oysaki İstanbullu Hoca;

"Dinç mi dinç, genç mi genç bir beden, eşine çok az rastlanan bir kafa. Evleneli yıl olmamış, bugün yarın çocuk bekleyen bir adam. Türkse Türk, hem de en katıksızından; müslümansa müslüman, hem de en inanmış, en bileninden."³⁸

değerlendirmesiyle ortaya konulan büyük bir aklî ve ruhî birikime sahiptir. Bundan dolayı İstanbullu Hoca, bir şahsı aşmış, koca bir âlem olmuştur.³⁹ Hoca'nın büyüklüğünü muhalifleri dahi takdir etmektedirler. Hoca en sonunda 'nefsini değil vatanını' tercih etmiştir.⁴⁰

Tarık Buğra, İstanbullu Hoca'nın şahsında bir hadiseyi masaya yatırmıştır. Buğra, 'Hiçbir milletin tarihi bu kadar trajik bir çelişme görmemiştir.' der ve devam eder;

"Bu çelişmede doğru yolu seçmek bir fazilet işi olmaktan çıkıyor, herkesten beklenmeyecek bir görüş üstünlüğü gerektiriyordu. Buna karşılık yanılanları suçlandıramazdınız; zira menekşe, rengi mor olduğu için ne kadar suçlu ise bu insanlar da yanılmaları yüzünden o kadar suçlu idiler."⁴¹

"*Küçük Ağa*' işte bu yaman çelişme, bu trajik açmaz üzerinde kurulmuştur. Romanın kahramanı olan İstanbullu Hoca, hem bir din adamıdır,

³⁷ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 93.

³⁸ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 241.

³⁹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 162, 221, 240.

⁴⁰ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 464.

⁴¹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 6.

hem de Kuva-yı Milliye muhalifi, yani resmi görüş açısından bakılırsa, hemen asılması gereken bir adam. Hâlbuki o, en az Kuva-yı Milliyeciler kadar vatanseverdir. Fakat altı yüzyıllık bir geleneğe bağlı vatansever.”⁴²

Buğra, özellikle Halide Edib'in *Vurun Kahpeye* adlı romanındaki Hacı Fettah ve Uzun Hüseyin karakterlerinde ifadesini bulan görüşü yargılama çabasıdır. Hadiseyi, resmî tarihin değil, hadisenin kendi realiteleri üzerine oturarak elde edilen bu bakış; bugüne değin Türk romanında fazlaca yakalanamayan bir bakıştır. Romanın sonunda, İstanbullu Hoca'nın büyük başarılarına imza atışı, resmî tarihin görmediği kişinin başarıya imza atışıdır.

Tarık Buğra'nın eserlerinde ön plâna çıkan diğer bir din adamı tipi *Osmancık* romanındaki Şeyh Edebalı'dır. Edebalı, bilindiği gibi tarihî gerçekliği olan bir şahsiyettir. Romanda, Osman Gazi'nin kayınpederi olarak yer alır. Ancak esas işlevi Osman Gazi'yi, 'Osmancık'tan 'Osman Gaziliğe taşımasıdır. Buğra'nın öne çıkardığı özellikleriyle o, Osmanlı Devleti'ni kuran manevî dinamiklerdendir. Bizler, Şeyh Edebalı'yi büyük bir ufuk ve bilgi birikimi içerisinde görürüz. Devlet yönetiminden dine değin yaptığı birçok değerlendirmeye büyüklüğünü ortaya koyar.

Tarık Buğra'da, Türk edebiyatında çoklukla işlenen 'din tâciri olan din adamı' tipi ise yer almaz.

II.1.7. Akademisyen Tipler

Buğra, akademisyenlerden ziyade, eğitim meselesi üzerinde durmaktadır. Akademisyenler bu anlamda Buğra'nın eserlerinde yer almasa da, 'Akademisyenlik' bir problematik olarak etraflıca işlenmektedir. Özellikle *Gençliğim Eyvah* romanında önemle üzerinde durulan bu konu, sosyolojik boyutuyla ele alınır. Bu romanda Buğra, üniversite reformunu eleştirmekte, bu reformun bir uzantısı olarak üniversite hocalarının 'belli mihrakların' sözcüleri olma özelliklerini büyük bir yanlış olarak görmektedir. O, akademisyenleri eğitim açısından bu şekilde eleştirirken, halkla münasebeti açısından da *Yalmızlar* romanındaki Doçent örneğiyle eleştirir. Doçent, şahsında akademisyenliğin bazı meselelerini gündeme taşır. Bunlardan en önemlisi, üretkenlikten yoksun oluşudur. Batı'da ortaya konulmuş teorileri öğrenip aktarma çabası içindedir. Onu devamlı olarak kütüphanesinde gördüğümüzden, halkla temasıyla ilgili olarak bir fikir edinmeyiz.

⁴² Beşir Ayyazoğlu, *Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak – Tarık Buğra-*, İstanbul, 1996, s. 78.

Silik bir kahraman olması hasebiyle Doçent, romanda fazlaca yer almaz. Gerek Doçent, gerekse Buğra'nın akademisyenlikle ilgili değerlendirmeleri göz önüne alındığında Buğra için önemli olanın bu alanın meseleleri ve çarpıklıkları olduğu görülür. Örneğin Buğra'da, Adalet Ağa-oğlu'nun eserlerindeki benzer bir akademisyen/aydın tipi yer almaz.

II.2. Aydın'ın Yanılgısı ve Yozlaşması

Yanılgı, felsefi olarak yanlış doğru veya doğruyu yanlış sanma hâli olarak tanımlanıyor.⁴³ Fakat dikkat edildiğinde tanımın içerdiği 'doğru', 'yanlış', 'hata' kavramlarının da ayrı açıklamaları gerekli kıldığı, tam tanımı vermediği görülecektir. Bu anlamda aydın olmanın, taraf olmaktan farklı olmadığı Türkiye'de neyin yanlış olduğu, neyin olmadığı hususunda ittifaka varmak güç görünmektedir.

Burada "yanılgı" olarak kaydedilen bir durum, bir başka bakış açısından "doğru tavır" olarak görülebilir.

Buğra'nın aydın eleştirisini önemli konulardan biri olarak işlediği eserleri, *Gençliğim Eyvah*, *Küçük Ağa* ve –tamamlanmamış hissi veren bir roman olan- *Dünyanın En Pis Sokağı* isimli romanlarıdır. Ancak bu, diğer eserlerinde aynı mesele yok anlamında değildir. Buğra'nın hemen her eserinde "aydın yanılgısına" bir atıf vardır. Zaten denemelerinde de, gazete yazılarında da Buğra'nın üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir "aydın yanılgısı". Buğra, aydın yanılgısını ve yozlaşmasını Tanzimat'la başlatır:

"Reis Bey, bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'la birlikte kaybettiğine; asıl düşüşün Meşrutiyet günlerinde başladığına inanıyordu... Sorumlu sınıf aydınlar, aldanmış, milletten ve devletten kopmuş, milleti hor, devleti düşman görmeye başlamıştı."⁴⁴

Bu değerlendirmeyi yapan *Küçük Ağa*'daki Reis Beydir. Reis Beyin "aydın kimliği" bu değerlendirmeyi daha da önemli kılmaktadır. Reis Bey, hayatının bir döneminde yukarıda suçladığı aydınlara inanmış, onların bakış açılarıyla dünyaya bakmıştır. Bu bakımdan değerlendirme, içten bir bakış olması hasebiyle ayrı bir önem kazanıyor.

⁴³ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 194.

⁴⁴ Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, s. 398.

Bu dönem aydınlarının ekseriyetinin aynı zamanda bürokrat oluşları, meseleyi daha çetrefilli hâle getirmiştir. Böylece alınan tavır, sadece bir “kişi” olarak “aydın”ın tavrı değil, aynı zamanda devletin de tavrı olmuştur. “Tavır” ile “hâl” arasındaki çelişki, bir “medeniyet buhranı” doğurmuştur. Buğra, o dönem aydınının bu buhran sınavını başarıyla veremediği inancındadır. Aksine, illetini Cumhuriyet aydınına da bulaştırarak hastalığın bu dönemde de devam etmesine sebep olmuştur.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi aydınları ismen söz konusu edilmese de yukarı da kaydedilen yanılgılarıyla yer alırlar. Buğra, *Sıfırdan Doruğa* isimli eserinde 1906 yılına ait çizdiği tabloda dönemin aydınını şu şekilde anlatır.

“Halk kendisini bırakmış, akıntı nereye götürürse oraya gidecek. Peki, ya aydınlar? Aydınlar döküntü matbaalarda dergi ve gazetelerde veya salaş meyhanelerde vatani kurtarmak için reçeteler araştırıyorlardı.

Bir de Pera, yani Beyoğlu, alafranga pastahaneler, müzikli birahaneler vardı ve bu aydınlar da oralarda aynı reçeteleri tartışmaktaydı.

Ve bu aydınlar ikliminin meltem rüzgarlarında meşrutiyet gibi, hürriyet gibi, iktisadî ve ticarî serbesti, yani liberalizm veya mezheb-i maddiyyun yani materyalizm gibi büyük kelimeler uçuşuyordu.”⁴⁵

Bu “malûl” aydın, Milli Mücadele yıllarında da kendini sahnede göstermiştir. Sahnede yer alış şekli, Milli Mücadele’nin sunduğu şartlar içerisinde kendi çıkarlarının gerekleri doğrultusundadır. Ancak Buğra, bu dönem aydınını toptancı bir bakışla yargılamaz. İfade edilen “malûl tipler” olduğu gibi; *Firavun İmanı*’nda söz konusu edilen Mehmet Akif, Hüseyin Avni, Hasan Basri gibi “aydın namusuna sahip” kişiler de vardır.

Milli Mücadele dönemi aydını, Kuva-yı Milliye karşısında aldığı tavırla değerlendirilir. Ancak bu değerlendirme, “Kuva-yı Milliye yanında yer alanlar iyi, yer almayanlar kötü” gibi tekdüze bir kıstasla yapılmaz. Söz konusu yapının yanında yer alanlar da, muhalif gibi duranlar da kendi “insanî” realiteleri ve dönemin şartları içerisinde ele alınır.

Bu dönem aydınları içerisinde en çok eleştirilenler Bolşevizme inananlardır. Ancak mesele Bolşeviklikten ibaret değildir:

“Ve yalnız bu Bolşevikler mi? Hemen o uğursuz mütareke ile başlayan, Amerika veya İngiliz, hatta İtalyan ve Fransız manda-

⁴⁵ Tarık Buğra, *Sıfırdan Doruğa-Patron*, s. 7.

sına bel bağlayanlar, bunun için çalışanlar da –Yunan, Sakarya'nın Doğu yakasına atladı ya” hortlamıştı. Suları onların oltaları da yoklayıp duruyordu.”⁴⁶

Şahsiyetten uzak ve değişen şartlara göre tavır alan bu kişiler, Yunan çekilince de en büyük vatansever olarak sahnede ‘arz-ı endam’ etmektedir. Böyle bir kritik dönemde ancak “er oğlu er yürekler”⁴⁷ değişmeden, meta-netle şartlara karşı koyabilmişlerdir. Ancak bunların sayısı çok çok azdır. Ekseriyet, ülkeye fayda getirmeyerek sevdaların peşinde koşmaktadır.

Buğra'nın yanılığ içerisinde gördüğü aydın kesiminin üçüncü bölümü olarak, Cumhuriyet dönemi aydını kaydedilebilir.

Gençliğim Eyvah'taki İhtiyar, kendi mahsulü gördüğü Cumhuriyet aydınının en büyük özelliği olarak, onun “sersem” oluşunu, yani kendi realitelerinin farkında olmayışını kaydeder:

“Ve ben yaygınlaştırmışımıdır o ağız açık Avrupa ve sırasına göre Fransa, Almanya, Amerika, İngiltere, Rusya ve Çin hayranlıklarını ve böylece unutturmuşumdur. Böylece mendeburlara kendilerini ve kendilerinde olan niteliklerle üstünlükleri. Ben yok etmişimdir mendeburları. Kırk yıllık yemek odasını Salamance'ye çevirince bilmem ne olduklarını sanan piçler benimdir.

Kelimelerin büyüsünü bilirim ben. Bir kelime veya bir kelime değişikliğiyle yeminli bizlikleri paramparça etmişimdir ben.”⁴⁸

Cumhuriyet dönemi Türk aydını, Tanzimat'tan ve Meşrutiyet'ten tevarüs ettiği bu illetlerle malûldür. Bu illet, kendinden ve toplumundan kaçıştır. Bu dönem Türk aydını kendi meseleleri üzerine etraflıca düşünmemektedir. Birtakım sathî değerlendirmelerin neticesinde icat ettiği ‘lafzî sevdalar’ peşinde sürüklenmektedir. Bu sürüklenişte kendisiyle yetinmemekte, toplumu da arkasından alıp götürmek istemektedir.

Aydının yaptığı tespitler yersiz ve yetersizdir. Yüzünü ve algılamalarını tümüyle yönlendirdiği Batı alemi, onun tüm değerler dünyasını barındırır. Batı, onun hayata bakışında merkez noktayı teşkil eder. İhtiyar, “kendinden geçirilen” bu aydını büyük bir komplo eseri olarak, kendisinin icat ettiğini ve beslediğini söyler. İhtiyar'ın karmaşık ve ürkütücü

⁴⁶ Tarık Buğra, *Firavun İmanı*, İstanbul, 1999, s. 24.

⁴⁷ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 41.

⁴⁸ Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah*, s. 248.

şahsiyeti “aydın”ı bir trajedi unsuru hâline getirir. Çünkü İhtiyar’ın nakletmeleri içerisinde aydın, âdeta Cengiz Aytmatov’un kurguladığı “Mankurt”a benzemektedir.⁴⁹ Bu hâl de, büyük bir trajediye kapı aralamaktadır. Çünkü “aydın” elinden alınan beyniyle ‘kullanılmıştır.’⁵⁰ İhtiyar, kurduğu düzen içerisinde “aydın”ı başrol oyuncusu olarak trajediye sokar:

“Ömründe tek broşür okumamış ve kelimeleri ancak heceleye heceleye okuyabilen hatta imza yerine parmak basan işçi kardeşlerinin komünist olduklarını, ilerici ve devrimci olduklarını görmek, onları görev ve sorumluluklarından soyutladığım aydınsallarla sarmaş dolaş görmek ve sonra da aynı hergeleleri birbirlerinin boğazlarına sarılmış görmek benim meşru ve masum zevklerimizden birisi olmuştur.”⁵¹

Bu şekilde, ‘kendinden alınan’ aydında, hiçbir şey derin değildir. Onda fikirden ziyade ezberlediği/ezberletilen cümleler vardır. Onun, ‘bana göre’ diye başladığı cümleler dahi Marksizm’in, Faşizm’in, Liberalizm’in kırk yıllık eskimiş fikirleridir.

“Bu ‘yoz aydınların’ kelimeler düzeyindeki sevdaları, bu sevdaları topluma nakledişleri, toplumu da kelimeler peşinde koşar hâle getirmiş; neticede polise hırsız, katili bıraktırıp polisi kendi kendisiyle didişiren; öğretmene beyin çürütme görevini yükleyen bir sistem ortaya çıkarmıştır.”⁵²

Buğra’nın aydın eleştirisine odaklandığı bir romanı da *Dünyanın En Pis Sokağı*’dır. Buğra, söz konusu romanında aydın meselesini bir kan davası ekseninde işler. Romanda özellikle üzerinde durulan nokta, aydının şuarsuz bir şekilde kendini bazı sloganlara teslim etmesidir. Buğra, bu durumu aydının varlığına ters bir durum olarak değerlendirir. Çünkü aydın, kabullerden ziyade, sorgulamaların insanıdır. Romanın başlarında, insanların zihnini hakimiyeti altına alan kan davasıdır. Ancak ilerleyen sayfalarda kan davasının yerini, aydın yozlaşması alır. Nasıl ki kan dava-

⁴⁹ Cengiz Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel* adlı romanında, mankurt kavramını, benliğini kaybetmiş ne ferdi ne de millî hiçbir aidiyet duygusu taşımayan, sadece kendisine söylenilenleri yapan robot-insanları temsilen kullanır.

⁵⁰ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 250.

⁵¹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁵² Tarık Buğra, *Genliğim Eyvah*, s. 232.

sıyla ilgili olarak romanda Yılmaz'ın annesi ve diğer kadınlar, Yılmaz'ı, 'kan davasına kilitleyip'⁵³ şuurunu elinden alırlar, aynen öyle de aydının kendini ideolojiye veya bazı hazır sloganlara teslim edişi, onun şuurunu elinden almıştır. Bu durum da Buğra'nın bir aydında en çok eleştirdiği nokta olan 'halktan uzaklaşma' durumunu netice vermiştir.⁵⁴ Öyle ki aydın, 'burnunun dibindeki halkı görememektedir.' Bu malûliyeti taşıyan aydın, sadece halktan kopmakla kalmamış, 'hayatın gerçeklerinin de uzatında kalmıştır.'⁵⁵

II.3. Aydın-Halk Münasebeti

Münevver, kelime anlamı olarak 'aydınlatılmış kişi' demektir. Aydınlatılan, başkalarını aydınlatma misyonunu, zımnen, yüklenir. Münevverin aydınlattığı kişi, halktır. Bu etken ve edilgen çerçevesi, içerdiği döngüsellikle, iki unsura da birbiri karşısında ehemmiyet kazandırır. Bu anlamda halk, aydına; aydın, halka muhtaçtır. Yapılan değerlendirmeler içerisinde baba-oğul münasebetine de benzetilen bu ilişkinin Türk aydını açısından çok sağlıklı olduğunu söylemek güçtür.

Kamuya ait meseleler üzerinde fikir beyan etmek kolaydır. Çünkü mülkiyeti yoktur. Tanzimat sonrası Türk fikir tarihine bakıldığında aydın-halk ilişkisinin bu anlamda kamusallaştığı görülür. Netice olarak da bu problemlili ilişki hem herkesin, hem hiç kimseninindir.

Osmanlı medeniyetinde âlimin hem dinî, hem fennî ilimleri tahsil ediyor oluşu, halkın hassasiyetlerinin tercümanı oluşu, âlime karşı halkta çok büyük bir saygı uyandırmıştır. Âlim, hep bir üst konumda kabul edilmiştir.

Tanzimat'la beraber aydın, büyük oranda, halkın hassasiyetlerinin tercümanı olmayı bırakmış, aksine o hassasiyetleri sorgular olmuştur. Bu çerçevede Akif Paşa'nın *Adem Kasidesi*, Şinasi'nin *Münacat*'ı, ilk örnekler olarak hatırlanabilir. Girilen yeni medeniyet âlemi adına atılan her adımda, halkın hassasiyetlerinden kopuş artmıştır. Tanpınar'ın değerlendirmesiyle bu, 'mutlak'ın her sahada yıkılışıdır.⁵⁶ Aydın, 'mutlak'ı yıkmış-

⁵³ Tarık Buğra, *Dünyanın En Pis Sokağı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 16.

⁵⁴ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 86.

⁵⁵ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Yayınevi, 1997, s. 79.

tır ama halk hâlâ ‘mutlakta’ yaşamaktadır. 1900’lerin başına gelindiğindeyse halk, siyasî ve ekonomik şartların etkisiyle, ‘Kendini akıntının götürceği yöne bırakmıştır.’ Aydın da eğitim için gittiği Avrupa’dan oraya bin bir hayranlık besleyerek dönmüş, kendini kendi ülkesinde bir yabancı gibi hissetmiştir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise artık mesele kriz boyutunu aşmıştır. Bu dönem aydını için halk, artık tümüyle ötekileşmiştir. Halk da aydını dışlamıştır. Oysa ki aydın, Cumhuriyet’le birlikte bir başka görevle muvazzaf kılınmıştır: Cumhuriyet’i halka götürmek ve anlatmak. İşte bu görüş, sancılı ilişkinin merkezini oluşturmuştur.

Ancak ilginç olan nokta şudur ki; halk için ‘gâvur’ olan aydın, yine halkın gözünde ‘bir bilen’dir. Halk da aydının gözünde medenileştirilmesi ve güdülmesi gereken bir sürü. (Teoride bu dile getirilmese de uygulamalar bu kanaati desteklemektedir.) Bu tasnife istisna olarak Tanpınar gibi aydınlar da belirtilmelidir.

Buğra, bu bozuk ilişkide ekseriyet itibarıyla aydını eleştirir. Ancak *Gençliğim Eyvah*’ın bir iki yerinde halk da sert eleştiriden nasibini alır:

“Bir millet ki aydını halkından kopmuş; halkını inkâr ettiği kötilediği, horladığı, ama yerine hiçbir teklif getirmediği töreleri, görenekleri, gelenekleri ve değer yargılarıyla baş başa bırakıp gitmişti.”⁵⁷

‘Çarşaf marşaf kalmadı ya, soyunup dökünmüyorlar diye kendi bacalarına öfkelenen, namazları, aptesleri, oruçları ve selâmlaşma tarzları yüzünden kendi insanlarını horlayan hatta onlara sövüp sayan, düşmanı kesilen yoz aydınlarımız bu filme bayılmışlardı, sevmişlerdi eskimoları.’⁵⁸

Yukarıdaki ifadeler, Buğra’nın aydın-halk münasebetine bakışını özetlemektedir. Aydın, halkının değerlerini küçümsemekte, ancak yerine isabetli öneriler de sunmamaktadır. Bu durumdan hareketle oluşturduğu dünyada, halka olan bakışına meşruiyet zemini hazırlamaktadır. Uzak bir yorum gibi olsa da burada muhalif tavır takınma noktasında Hegel’in, ‘karşılı ötekileştirme ve karşının değerlerini ötekinin değerleri hâline getirme yani değersizleştirme’ fikri hatırlanabilir. Aydın, bir kalıp sunmuş ve bu kalıbın dışında kalanları yukarıda dile getirilen Hegel’in ‘ötekileştirme süreci’ içerisinde görünmezliğe itmiştir. Öyle ki diplomalı aydın,

⁵⁷ Tarık Buğra, *Dönemeçte*, s. 141.

⁵⁸ Tarık Buğra, *Düşman Kazanmak Sanatı*, s. 147.

görevli olarak gönderildiği köye ve kasabaya silâhla zaptettiği düşman ülkesine girer gibi girmiştir.⁵⁹ Tarık Buğra'nın özellikle seçtiği mekân olan kasaba hayatı içerisinde de aydın-halk münasebetindeki kopuş gözlemlenir. Bu mekândaki münasebetle ilgili genelleme yapmak güç görünmekle beraber, aydının gözünde kasabalının, 'adam edilmesi gereken' kimliği, ekseriyetle, var olmuştur.

Aydın-halk münasebetinde farklı ve tezli bir örnek olarak *Küçük Ağa*'daki Ağır Ceza Reis'i sayılabilir. Ağır Ceza Reisi'nin halkla kurduğu münasebet, diğer aydınların halkla kurduğu münasebetle ortaya çıkan problemleri sergiler. Ağır Ceza Reisi de hayatının bir döneminde, halkı küçümseyen aydın kitlesi içinde yer almıştır. (Romanda bu dönem söz konusu edilmez.) Daha sonra bu bakışını bırakmış ve romanda görüldüğü gibi 'halkın içinde, halktan biri' olmuştur. Diğer bir önemli nokta da halkın onu kabul edişidir. Halk, kendinden hissettiği, oturduğu kahveye gelen, kendisiyle sohbet eden ve derdiyle dertlenen bu adamı kendinden biri olarak görmektedir. Dolayısıyla halkla münasebette ince çizginin, bakıştan ve hissiyatlardan oluştuğu düşünülebilir.

Reis Bey, Akşehir'de Kuva-yı Milliye'nin doğru şekilde algılanması hususunda büyük hizmetlerde bulunur. Halka telkin ettiği saygıyla, sözleri kanun gibi telakki edilir. Onun halk nezdindeki yeri, en etkileyici biçimde bir eşkiya olan Çakırsaraylı üzerinde bıraktığı etkide görülür. Reis Bey, Kuva-yı Milliye'den olmasına ve Çakırsaraylı'nın da Kuva-yı Milliye karşısında yer almasına rağmen, kendini dinletmeyi başarır. Bu da onun halk üzerindeki etkisinden kaynaklanır.

Buğra, Reis Bey örneğiyle bir prototip ortaya koyar. Yazarın kendi babasından özellikler de aktararak inşa ettiği bu kahraman, halk-aydın münasebetindeki ince çizgiyi yakalamayı başarmış, halkın gönlüne girebilmiştir.

Halkın gönlüne girmeyi başarmış diğer bir aydın da *Yağmur Beklerken*'deki Kenan Beydir. Kenan Bey, Dostoyevski'yi dahi okumayan bu insanlarla konuşmayı fuzulî meşgale saysa da, halka, 'öteki' olarak bakmaz. Aynen Reis Bey gibi halkın içinde, halkla beraberdir. Bu beraberlikte o, Buğra'nın ideal aydınının mümeyyiz vasfı olarak kaydettiği, 'halkın hassasiyetlerine saygı duyma' noktasını yakalayabilmiştir. Bundan dolayı da farklıdır. Örneğin, halktaki iyi niyeti, temizliği bir fazilet sayan Kenan

⁵⁹ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 147-148.

Bey'e mukabil, *Yalnızlar*'ın Doktor Rıza'sı halkın 'iyi niyetini beyinsizliğinin, inanmayı da bilgisizliğinin çiçeği' olarak görür.⁶⁰

Aydın-halk münasebetinin halk ayağı ise biraz farklıdır. Buğra kendisine bir el uzatan aydına halkın koşarak gideceği kanaatindedir. Yukarıda belirtilen Reis Bey ve Kenan Bey örnekleri, bu durumun en büyük delilleridir.

Buğra'da, halkın aydına bakışında iki nokta görülür: Aydın için yapılan değerlendirme ve aydına özentisi. Halk, aydında kendine ait en küçük bir hususiyeti gördüğü zaman bile ona çok büyük bir değer atfeder. *Dönemeçte* romanındaki Dr. Şerif'le Fakir Halit'in münasebeti bunun en önemli örneklerindedir. Fakir Halit, bir halk bilgesidir. Tabiatı ve hayatı, içinde irfana dönüştürmesini başaran eski zaman insanlarından. Dr. Şerif, onun yanına gelmesi, okuduğu mesnevîyi dinlemesi dolayısıyla Fakir Halit'in gözünde 'bir başka büyür.' Fakir Halit, Dr. Şerif'in de dinî konularda hassas olmadığını bilir. Ancak, Fakir Halit'e gösterdiği yakınlık bile onun diğer aydınlardan 'ayrı, başka' olmasına yeter.

Aydın-Halk münasebetinde Buğra'nın halka, önemli bir kıtas-nokta değeri verdiği görülür. Buğra için önemli olan, "şahıs" olarak halkla temasa geçmekten ziyade, onun değerleriyle temasa geçmektir. Halk da "biti kanlanınca" inhiraflar gösterebilmektedir. Ancak önemli olan, onun içindeki "değerdir." Zira halka şahsiyet kazandıran, onu bugüne kadar var eden değerler, aydınıyla-halkıyla bütün toplumu ayakta tutan değerlerdir. Bu değerler, *Yağmur Beklerken*'de Kenan Beyin belirttiği Türk toplumuna şahsiyet kazandıran Türk-İslâm değerleridir. Buğra'nın, halkın özünde gördüğü yüksek değer olarak –daha sonraları Türk-İslâm sentezi şeklinde adlandırılan –Türklüğün İslâmiyet'le yoğrulması neticesinde kazandığı şahsiyet, belirtilebilir. Bugün halk, birtakım yanlışlıklar içindeyse bunun sebebi, bu değerden uzaklaşmadır. Oysaki bu değer toplumu madden de manen de yükseltecek bir keyfiyete sahiptir.⁶¹ Ancak ifade edildiği gibi, aydın da halk da bu büyük gerçeğin farkında değildir. Bundan dolayı da kendilerini ayrı vadilerde konumlandırırlar. Çünkü beslenme kaynakları ayrıdır.

⁶⁰ Tarık Buğra, *Yalnızlar*, s. 89.

⁶¹ Tarık Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 114.

II.IV. Aydın ve İdeolojiler

Türk toplumunun resmî anlamda batılılaşma tarihiyle, ideolojilerle tanışma tarihi hemen hemen örtüşmektedir. Ancak Tanzimat'la beraber bunun kendini daha kuvvetlice hissettirdiği, Meşrutiyet'te ise Cumhuriyet devrinde dahi nadir görülebilecek bir tartışma seviyesine ulaştığı görülür. Tanzimat'ın fikirleri, Osmanlı'yı kendi içinde kurtarmaya yönelikti. Ancak 1800'lerin sonu 1900'lerin başına gelindiğinde “dış”tan kurtarma reçeteleri ithal edilir. O dönem içerisinde bunlardan en önemlileri Liberalizm, Sosyalizm ve Meşrutiyet'tir.⁶²

Buğra, Türk aydınının ideolojilerle olan münasebetini işte bu dönemden başlatır. *Sıfırdan Doruğa*'da 1906 yılına ait yapılan bir tasvirde aydınların Pera'da içki masalarında toplumun kurtuluşu için “Liberalizm'i, Mezheb-i Maddiyun yani Materyalizm gibi büyümlü kelimeleri' tartıştıklarını anlatır.

Buğra, ideolojilerin bu mayalanma dönemlerini eserlerinde fazla işlemez. İdeolojilerle Türk aydınının ciddi anlamda ilk karşılaşmasına Millî Mücadele yıllarında rastlanır. Bu dönemde Bolşeviklik/Sosyalizm sıklıkla tartışılır. Buğra'nın ideolojiyle ilgili olarak eserlerinde en çok işlediği Sosyalizm-aydın münasebetidir:

“Tarihin en ağır buhranını ve tehlikesini yaşayan milletin bir kurtuluş yeri bulmak için sabırsızlanan bir sürü çocuğu, merakın- ümidin ve öz imkânlarla mücadele çetinliğinin itişiyile şimdiden propagandaya kapılıyor, Moskova yolunu tutuyorlardı.”⁶³

Buğra'nın, Millî Mücadele dönemi insanlarına yeniden ve resmî tarihin dışında bir bakış açısıyla bakma gayretinde olduğu belirtilmişti. Bunun en büyük örneği olarak *Küçük Ağa* romanı yer alır. Yazar, Sosyalizme inanan ve Türkiye'nin kurtuluşu için onu çıkar yol gören aydınları da bu yaklaşımla değerlendirme çabasıdadır. Sosyalizme ve ona hakiki anlamda gönül verenlere ciddi eleştiriler yöneltse de, ekseriyetle, aydınların ‘denizdeki yılan misali’ sosyalizme sarıldıkları kanaatini de belirtir. Rusya, ‘gönderdiği ve görevini çok çok iyi yapan, üç-beş ajanla kopardığı fırtına’ sayesinde arkasından yüzlerce kişiyi sürüklemektedir. Bu büyük propagandaya kapılan ve Moskova yolunu tutan aydınlar, Rusya'ya gittiklerinde gerçekte yüz yüze gelirler. Ajanların, Rusya'nın mamuriyeti adına gösterdikleri birkaç kartpostalın beslediği hayaller, bu gerçekte yüz yüze gelince yıkılır.

⁶² Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986.

⁶³ Tarık Buğra, *Firavun İmanı*, s. 136.

Sosyalizme gönül veren aydınlara göre “Memleket, Ümmet-i Muhammed yok olmaktadır.” Ve “Tek çare İştirakiyyun Fırkası'nın başa geçmesi, Sosyalist idarenin kurulmasıdır.”⁶⁴ Böylece Rusya, Türkiye'ye yardım edecek ve Türkiye'yi kurtaracaktır.

Bu düşüncedeki aydınların kanaatlerini besleyen ve kuvvetlendiren en büyük âmil, Rusya'nın takip ettiği siyasettir. Rusya, Türk insanının hususiyetlerini çok iyi tahlil etmiştir ve ona göre davranmaktadır. Sosyalizm'e karşı çıkanların en büyük dayanak noktaları “din”dir. Oysaki Rusya'nın usta siyaseti, bu kanaati;

“Biz Bolşevikleri din, iman, helâl düşmanı bilirdik. Yani bize öyle dedilerdi. Değilmiş oysa, daha geçenlerde iki Bolşevik geldi buraya. Doğru dürüst bizim gibi adamlar baya. Biri müslümanmış, Hocaymış hem. Din daha bir kuvvetlendirdi.”⁶⁵

şeklinde değiştirebilmektedir. Öyle ki Mustafa Kemal bile bu usta siyasetten etkilenir görünmektedir. Ancak Mustafa Kemal, çizdiği stratejiyle Rusları hem kullanmış hem de Sosyalizm yanlılarına büyük darbe vurmuştur.

Aydının Millî Mücadele yıllarındaki bu “flörtü”, Cumhuriyet'le beraber yavaşlamış ancak yok olmamıştır. Buğra'nın Cumhuriyet dönemi Türk aydınının ideolojiyle olan münasebetini işlemesine geçmeden önce, şunu önemle belirtmek gerekir ki Buğra; Millî Mücadele yıllarında aydınların bir kesiminin Sosyalizm'e yönelmesinden dolayı bu ideolojiye yönelen tüm aydınları eleştirmemektedir. Bu hareketi büyük bir yanılğı hatta ‘Fıravun İmanı’ olarak görür. Ancak bu aydınların büyük çoğunluğunun vatan sevgisi taşıdıkları ve propaganda kurbanı olduklarını da belirtir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğindeyse; Buğra'nın yine ağırlıklı olarak “Sol aydınlar” üzerinde durduğu görülür. Farklı olarak *İbiş'in Rüyası*’nda Sadi vasıtasıyla “Nazilik” söz konusu edilir.

1923'te Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Türkiye'nin yürüyeceği yol netleşmiştir. Ancak ideolojiler, çözüm önerilerini sunmaktan geri durmamışlardır. Aydınlar, Osmanlı döneminde Osmanlı'nın kurtuluşu ve yaşatılması adına ideolojilere müracaat ederken; Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin kalkınması ve çağdaşlaşması adına müracaat etmişlerdir.

⁶⁴ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁵ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 89.

İbiş'in Rüyası'nda Sadi'nin, başlangıçta, "Naziliği maziliği yoktur."⁶⁶ Bu konuda herhangi bir çabası da yoktur. Ancak "Nazi oluverdik mi Türkiye'nin güllük gülistanlık oluvereceğine inanması"⁶⁷ onun Nazizm'e sıcak bakmasına sebep olmuştur. Buğra, Sadi'yi şahıs olarak söz konusu etmez. Sadi vasıtasıyla 1940'ların Nazizme yönelen aydınına bir eleştiri gönderir. Buğra, Sadi'de olduğu gibi, dönemin Türk aydınının ekseriyetinde de her şeyin sathî olduğunu düşünür.

Buğra'nın Faşizm ve benzeri diktatörlükleri söz konusu ettiği eserleri arasında *Siyah Kehribar* adlı romanını, *Yüzlerce Çiçek Birden Açtı* ve *Ayakta Durmak İstiyorum* adıyla şöhret kazanan *Peşte 56* adlı oyunlarını saymak mümkündür.

Edebî açıdan şiddetli tenkitlere maruz kalan⁶⁸ *Siyah Kehribar*'ın içeriği, bu eleştirilerle oluşan keşmekeş içerisinde gözden kaçmıştır.⁶⁹ 'Faşist İtalya' döneminde geçen romanda, yazarın Roma'ya hiç gitmeden kendine mekân olarak Roma'yı seçmesi, talihsizlik olarak görülmüştür. Ancak Roma'yı İstanbul, *Siyah Kehribar* adlı barı da İstanbul'da aydınların toplandığı herhangi bir yer olarak kabul ettiğimizde roman yerine oturmaktadır.

İtalyan Faşizmi'ni anlatır gibi görülen roman, tek parti döneminin kurduğu diktatoryayı ve bu diktatoryaya sahip çıkanlarla muhalif olanların durumunu anlatır. Romanda daha çok ressam Umberto vasıtasıyla Faşizm/ diktatörlük eleştirilir.

Ayakta Durmak İstiyorum (Peşte 56) ise Macaristan'daki özgürlük mücadelesini anlatır. Mazisi elinden alınan bir halkın 'ayakta durma ve var olma gayreti' erdemli bir hareket olarak işlenir.⁷⁰ Burada da aydın kesimin diktatörlüğe karşı baş kaldırısı görülür.⁷¹ İlginç olan şudur ki; bir ülkedeki aydının onurlu mücadelesini anlatan ve Macaristan Hükümeti tarafından ödüle lâyık görülen bu eser, Türk aydını tarafından büyük eleştirilere tâbi tutulmuştur.

⁶⁶ Tarık Buğra, *İbiş'in Rüyası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 37.

⁶⁷ Tarık Buğra, *a.g.e.*, s. 61.

⁶⁸ Beşir Ayvazoğlu, *Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 60.

⁶⁹ Buğra'nın daha sonra yazdığı diğer bir çok eseri de çok ciddi eleştirilere muhatap olmuştur. Örnek olarak bk. Hayati Asilyazıcı, 'Devlet Tiyatrosu Irkçı ve Turancı Bir Eseri Oynuyor', *Akşam*, 17 Mayıs 1966.

⁷⁰ Tarık Buğra, *Üç Oyun (Ayakta Durmak İstiyorum, Akümülatörlü Radyo, Yüzlerce Çiçek Birden Açtı)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1979, s. 39 vd.

⁷¹ Abdullah Uçman, 'Ayakta Durmak İstiyorum, Küçük Ağa, İbiş'in Rüyası...', *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, 1984.

Yüzlerce Çiçek Birden Açtı ise Çin'deki baskı rejimini konu alır. Türkiye'ye paralel birçok noktanın bulunabileceği bu eserde ise Amerika'ya öğrenime giden aydın Çinli gençler vasıtasıyla Çin'deki diktatörlüğün kötü yönleri sergilenir.⁷² Buğra, diktatörlükleri işlerken bunların önceki yönetime karşı çıktıklarını, ancak yönetimi ele geçirincede kendilerinin de özgürlük sözünü unuttuklarını, Çin ve Sovyet Rusya örnekleriyle eserlerine taşır. Buğra açısından aydınının bu meseledeki yeri ise hâkim ideolojileri halka götürmeleri veya hâkim ideoloji karşısında şahsiyetli bir muhalif tavır takınmalarıdır.

Cumhuriyet döneminde 1960'lardan sonra netleşmeye başlayan ideolojik saflar 1960 sonlarında ve 1970'lerde had safhaya ulaşmıştır. Buğra bu yılları *Gençliğim Eyvah*'ta anlattığı şekliyle, Türkiye'nin 'kayıp yılları' olarak görür.⁷³

S o n u ç

Buğra, aydını daha çok önder olma (bu önderlik siyasal anlamda değildir.) özelliği içerisinde ele alır. Buğra'nın bakışı içerisinde aydın, 'toplum hareketlendiricisi'dir. Ancak aydın toplumsal taleplere ve değişimlere kapalı bir bakışla bir takım sabit referanslar peşinde koşmaktadır. Halkın referanslarıyla aydınının bu sabit referansları örtüşmediğinden, problemler çıkmaktadır. Buğra'ya göre burada suç, aydınındır. Çünkü aydın ontolojik yapısı gereği, hem bütünüyle bir halk, hem de 'halktan başka' olacaktır. Bu başkalık, halkı öteki görmesinden değil; halktan daha başka ve entelektüel içerikli meselelerle uğraşmasından dolayıdır.

Tarihsel süreç içerisinde Tanzimat aydınından günümüze uzanan çizgide hemen her dönemin aydınına söz konusu eden Buğra, toplumun değişim çizgisinde, aydınının yön tayin edici bir rol üstlendiği inancındadır. Aydın tabii olarak böyle bir misyonla muvazzaftır. Ancak Türk aydını, 'misyonunun gereğini' yerine getirmemiştir. Topluma önderlik etmesinin ötesinde, 'kendinden menkul' bir üstünlükle, kendine, toplum nezdinde bir üst konum tayin etmiştir. Tayin edilen bu konumdan halkın görünüşü, bir 'sürü'yü andırmaktadır.

Buğra'nın aydına yönelttiği diğer bir önemli eleştiri de aydınının sathîliği ve bu sathîliğinden kaynaklanan sahtekârlığıdır. Buğra, 'bana göre'

⁷² Tarık Buğra, *a.g.e.*, s.200 vd.

⁷³ Ahmet Bican Ercilasun, 'Gençliğim Eyvah'ı Tahlil Denemesi,' *Töre*, 1981, nr.116-117, s. 16-23.

diye başlayıp da ideolojilerin kalıplaşmış sloganlarını dile getiren aydınları talihsiz ve sahtekâr sayar.

Aydının eleştirilen diğer bir yönü, onun jakoben ve devletçi tutumudur. Ancak söz konusu edilen aydın, devletçi tutumunda da samimi değildir. Aydının bu tutumu, ona konjonktür gereği önemli imkânlar sunduğundan, kapalı bazı kapıları açtığından dolayıdır.

Buğra'nın, aydınları işlerken önemle üzerinde durduğu ve bazı aydınları eleştirdiği üç konu, (Aydının halkından ve halkın değerlerinden kopuk oluşu, aydının sathîliği ve bunun getirdiği gözü kapalı hayranlık, aydının menfaatçiliği ve şahsiyetli bir duruşa sahip olmayışı.) olumlu aydın tipleri üzerinde incelendiğindeyse, Buğra'nın aydında aradığı özellikler ortaya çıkar. Buğra, ideal aydın olarak, 'yerli aydın' tipini görür. Bu yerli aydın tipi; kendinin ve kendi değerlerinin farkında olan; ideolojiler değil fikir üzerinde duran ve fikir üreten ve bunların neticesinde de topluma yol gösterici olan tiptir. Buğraya göre aydına yüklenen bu manalar, aydını toplum için bir talih veya talihsizlik unsuru yapmaktadır. Zira Buğra, 'yoz aydın', toplumların önündeki en büyük engel olarak kabul eder. Bu talihsizlik tablosunu tersinden okuduğumuzda karşımıza, toplumun talihi olarak 'kültüre kavuşmuş' aydını çıkar.

Burada şunu da eklemek gerekir ki Buğra'nın eleştiri oklarını yönelttiği aydınların Türk fikir tarihinin kaba hatlarla çizdiği haritada sola yakın olmasında bir kasıt görülebilir. Ancak bunun Buğra'yı kapsayıcı bir değerlendirme olamayacağını belirtmek isteriz. Buğra'nın sert eleştirilerinden 'sağ' da sıklıkla nasibini almaktadır. Bundan dolayı da Buğra, hayatı boyunca 'düşman kazanmıştır'.

"THE TYPOLOGY OF 'INTELLECTUAL' IN TARIK BUĞRA'S WORKS"

Abstract

The intellectual engages a particular position with his/her marginal identity in society. His position has often been discussed. One of the realms this disputation has been held in is literary works.

Within this context, a lot of issues about the Turkish intellectual are taken into consideration in Turkish Literature. Tark Buğra, too, is one of those writers who theme the Turkish intellectual throughout his works. From individual features to the societal, Tark Buğra has dealt with almost all topics possible to set within this frame. For the typology of intellectual that he has mostly criticised he has surprisingly carnated some ideal models, too, though they are rather rare in number.

Keywords

Tark Buğra, Turkish novel, intellectual, Turkish novel and Turkish intellectual.